

بررسی کتاب‌های مرجع فارسی چاپی کودکان و نوجوانان منتشره بین سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۸۵ از نظر اعتبار، وسعت و کیفیت

یعقوب نوروزی (نویسنده مسئول)

استادیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه قم
Ynorouzi@gmail.com

سکینه فلسفین

کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه قم
Fsokaineh@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۱۲/۱۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۳/۱۳

چکیده

هدف: پژوهش حاضر با هدف ارزیابی اعتبار، وسعت و کیفیت کتاب‌های مرجع فارسی کودکان و نوجوانان که از سال ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ برای اولین بار در ایران به چاپ رسیده‌اند، صورت گرفت تا بدین وسیله میزان مطابقت‌شان با معیارهای کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان مشخص شود.

روش: پژوهش حاضر از نوع کاربردی است. روش به کار رفته در این پژوهش، تحلیل محتوا و از نوع کمی است. جامعه آماری پژوهش شامل ۲۱۶ عنوان کتاب مرجع کودک و نوجوان است. ابزار گردآوری داده‌ها، سیاهه‌وارسی محقق ساخته مبتنی بر مرور متون و منابع است که روایی آن به تأیید صاحب‌نظران رسید.

یافته‌ها: بر اساس یافته‌های پژوهش، از تعداد ۲۱۶ عنوان کتاب بررسی شده، ۱۵۰ اثر دانش‌نامه، ۳۳ اثر واژه‌نامه، ۸ اثر سرگذشت‌نامه، ۱۸ اثر منابع مرجع فوری، و ۱۷ اثر منابع مرجع جغرافیایی بودند. بر اساس نتایج، معیارهای ارزیابی در تعداد زیادی از کتاب‌ها به صورت کاملاً مطلوبی رعایت نشده بود. کتاب‌های تألیفی-ترجمه‌ای بیشتر از سایر کتاب‌ها معیارهای مورد نظر را رعایت کرده بودند و همچنین به جز سال ۱۳۹۰، در بقیه سال‌ها کیفیت منابع مورد بررسی سیر صعودی داشتند. این در حالی است که تعداد کتاب‌های تألیفی-ترجمه‌ای تنها ۶ درصد از کل کتاب‌ها را در این ۶ سال تشکیل می‌دادند.

اصالت/ارزش: پژوهش حاضر ضمن تهیه سیاهه واریسی در زمینه ارزیابی کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان بر اساس پیشینه‌های موجود و نیز نظر متخصصان، این امکان را فراهم آورده است تا استفاده کنندگان کتاب‌های مرجع در انتخاب خود تصمیم بهتری بگیرند. همچنین به تولیدکنندگان کتاب‌های مرجع این امکان را می‌دهد تا تصمیم‌گیری بهتری در زمینه تألیف کتاب‌های مرجع داشته باشند.

کلیدواژه‌ها: منابع مرجع، کودک و نوجوان، اعتبار، کیفیت، مطالعات ارزیابی، معیارهای ارزیابی.

مقدمه

همان‌طور که حجازی (۱۳۸۳) بیان می‌کند، تعریف ادبیات کودکان با تعریف ادبیات به معنای عام آن تفاوتی ندارد، اما تفاوت بین نیازها و امکانات کودکان با بزرگسالان موجب می‌شود که از ادبیات کودک انتظار بیشتری وجود داشته باشد، چرا که برای انسانی کم تجربه نوشته می‌شود و بنابراین باید عالی‌تر و سازنده‌تر باشد. از سوی دیگر به نقل از نورتون و نورتون (۱۳۸۰)، از جمله نکات مهم ادبیات کودک و نوجوان، جنبه لذت‌بخشی آن است؛ تا جایی که گفته می‌شود وسوسه‌برانگیز، برانگیزاننده و آگاهی‌بخش است، درهای اکتشاف را می‌گشاید و اوقاتی جادویی و پایان‌ناپذیر از ماجراجویی و لذت فراهم می‌آورد. کودکان نه نیاز دارند که سودای برنامه‌های تلویزیون را در سر پروراندند؛ و نه در صف بازی‌های نمایشی به انتظار بمانند. این تجربه‌ها در هر لحظه در نزدیک‌ترین کتابخانه در دسترس کودکان خواهد بود. همچنین با توجه به تعاریف متنوعی که تاکنون برای ادبیات کودک و نوجوان ارائه شده است می‌توان به این جمع‌بندی رسید که ادبیات این گروه سنی می‌تواند از تمام ویژگی‌های ادبیات بزرگسال برخوردار باشد و فقط زبان آن ساده‌تر و قابل فهم‌تر است. ادبیات کودک و نوجوان با هدف ایجاد سرگرمی، انتقال لذت، اشاعه دانش و شناخت جهان توسط نویسندگان علاقه‌مند به حوزه کودک و نوجوان خلق می‌شود و البته همه گروه‌های سنی می‌توانند آن را مطالعه کنند. همان‌طور که ایمن و همکاران (۱۳۵۷) نیز در کتاب خود، مهمترین اهداف ادبیات کودک و نوجوان را آماده ساختن کودک برای شناختن، دوست داشتن و ساختن محیط، شناساندن کودک به خویشتن، ایجاد احترام به اصالت انسانی و میل به اعتلای مدام، سرگرم کردن و لذت‌بخش بودن، علاقه‌مند کردن کودک به مطالعه و ایجاد عادت به آن، و ایجاد تقویت صلح در جهان می‌داند.

در این میان آنچه که باید بدان توجه داشت نوع منابع و کتاب‌هایی است که بر اساس نیازهای کودکان و نوجوانان برای آنها تألیف و یا ترجمه می‌شود. در یک دسته‌بندی کلی به لحاظ نوع استفاده و کاربرد می‌توان کتب کودک و نوجوان را به کتاب‌های مرجع و غیرمرجع تقسیم کرد. منبع مرجع را می‌توان حاوی هرگونه اطلاعات موثق در قالب هر محملی دانست که قطعه‌ای از اطلاعات آن به صورت موردی تحت مشاوره و استفاده قرار می‌گیرد (علیجانی، ۱۳۸۸). بنابراین منابع دارای اهمیت فراوانی در زمینه استفاده توسط کودکان هستند تا

کودک و نوجوان به واسطه این میانجی‌های اطلاعاتی در مراحل رشد ذهنی خود بتوانند به کنجکاوی‌های خود پاسخ گویند. از سوی دیگر با توجه به رویکرد پژوهشی برنامه‌های آموزشی و شیوه اکتشافی در آموزش و در برنامه‌های مختلف درسی و غیردرسی، کتاب‌ها و منابع مرجع می‌توانند پاسخ‌گوی بسیاری از پرسش‌های مطرح شده باشند (هانت^۱، ۱۹۹۹). بنابراین، ارزیابی این دسته از کتاب‌ها علاوه بر کمک در افزایش میزان بهره‌وری از آنها می‌تواند برای قشرها و گروه‌های مختلف ذینفع نیز مفید باشد. معیارهای مختلفی از جمله اعتبار، وسعت و کیفیت را می‌توان در این زمینه مدنظر قرار داد. بنابراین با توجه به اهمیت موضوع، در این پژوهش سعی می‌شود کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان به عنوان یکی از انواع کتاب‌های غیرداستانی طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ مورد بررسی قرار گیرد. بنابراین، پژوهش حاضر علاوه بر روشن نمودن وضعیت کنونی، راهکارهایی را نیز برای انتشار با کیفیت کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان مبتنی بر نتایج حاصل از پژوهش حاضر برای این قشر عظیم جامعه نیز مطرح می‌کند تا بتواند سهم اندکی را در تدوین و تألیف کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان در زمینه‌های مختلف داشته باشد.

پرسش‌های پژوهش

- پژوهش حاضر در صدد است تا به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:
۱. میزان اعتبار هر یک از کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان تا چه اندازه‌ای با معیارهای ارزیابی کتاب مرجع کودکان و نوجوانان منطبق است؟
  ۲. میزان وسعت و کیفیت هر یک از کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان تا چه اندازه‌ای با معیارهای ارزیابی کتاب مرجع کودکان و نوجوانان منطبق است؟
  ۳. از میان کتاب‌های مرجع تألیفی و ترجمه‌ای کودکان و نوجوانان کدام یک بیشترین مطابقت را با معیارهای ارزیابی کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان دارند؟

روش پژوهش

نوع پژوهش حاضر کاربردی، و روش به کار رفته در آن تحلیل محتوای کمی است. جامعه آماری پژوهش شامل تمامی کتاب‌های چاپی فارسی که در ۶ سال اخیر یعنی از ابتدای

1. Hunt

سال ۲۰۰۷ میلادی برابر با ۱۳۸۵ شمسی تا انتهای سال ۲۰۱۲ میلادی برابر با ۱۳۹۰ شمسی برای اولین بار در ایران به چاپ رسیده است، می‌باشد. لازم به ذکر است که کتاب‌های دست دوم مرجع، در حوزه این پژوهش نمی‌گنجد. توزیع فراوانی کتاب‌های مرجع فارسی کودک و نوجوان ۱۳۹۰-۱۳۸۵ (چاپ اول) در ادامه همین بخش در جدول ۱ ارائه شده است. برای انجام پژوهش، از سیاهه محقق ساخته مبتنی بر متون و منابع استفاده شد که در این میان از برخی منابع مانند ملاک‌های ارزشیابی کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان، ارائه شده توسط شورای کتاب کودک، استفاده بیشتری به عمل آمد. هر چند از منابعی مانند مرادی (۱۳۸۳) نیز بهره گرفته شد. ضمن این که از نظرات چند تن از افراد متخصص این حوزه نیز در تأیید روایی سیاهه بهره گرفته شد. برای سنجش میزان پایایی ابزار پژوهش نیز از آماره «ضریب آلفای کرونباخ» استفاده شد. بر اساس داده‌های گردآوری شده، این آماره برای پرسشنامه معادل ۰/۹۲۱ بود که بیانگر وجود پایایی بالا بین عناصر موجود در این سیاهه است.

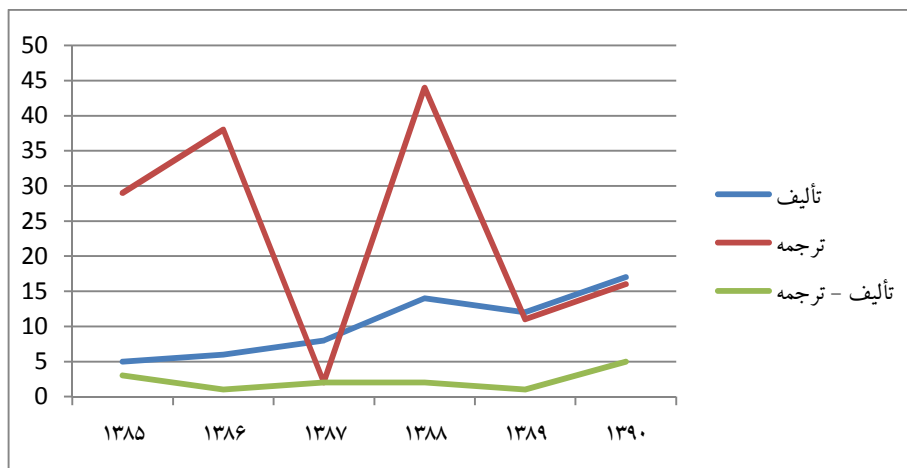
یافته‌ها

در این بخش به ارائه یافته‌های پژوهش می‌پردازیم. قبل از پرداختن به پرسش‌های پژوهش، اطلاعاتی اولیه درباره کتب مورد بررسی در ذیل ارائه می‌شود:

جدول ۱. توزیع فراوانی کتاب‌های مرجع فارسی کودک و نوجوان ۱۳۹۰-۱۳۸۵ (چاپ اول)

ردیف	سال	تألیفی	ترجمه	تألیفی-ترجمه
۱	۱۳۸۵	۵	۲۹	۳
۲	۱۳۸۶	۶	۳۸	۱
۳	۱۳۸۷	۸	۲	۲
۴	۱۳۸۸	۱۴	۴۴	۲
۵	۱۳۸۹	۱۲	۱۱	۱
۶	۱۳۹۰	۱۷	۱۶	۵
جمع	۲۱۶	۶۲	۱۴۰	۱۴

جدول ۱ نشان می‌دهد که در طول ۶ سال، ۲۱۶ کتاب مرجع کودک و نوجوان برای اولین بار توسط ناشران مختلف در ایران چاپ شده است و از این تعداد کتاب‌های ترجمه‌ای سهم بیشتری را به خود اختصاص داده‌اند که نمودار ۱ به صورت گویاتری این آمار را نشان می‌دهد:

نمودار ۱. توزیع فراوانی کتاب‌های مرجع فارسی کودک و نوجوان ۱۳۸۵-۱۳۹۰ (چاپ اول)

همان‌طور که در نمودار ۱ مشاهده می‌شود، در همه سال‌ها میزان انتشار کتاب‌های مرجع سیر صعودی داشته است؛ به جز سال‌های ۱۳۸۷ و ۱۳۸۹ که با نزول یکباره کتاب‌های مرجع مواجه شده‌ایم که این مطلب باید علت‌یابی شود، هر چند می‌توان حدس زد که بی‌ارتباط با تغییرات سیاسی در جامعه نیست.

پرسش اول: میزان اعتبار هر یک از کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان تا چه اندازه‌ای با معیارهای ارزیابی کتاب مرجع کودکان و نوجوانان منطبق است؟ منظور از اعتبار پدیدآورندگان آثار، این است که آیا مؤلف از دانش تخصصی در زمینه انتشار آثار مرجع برخوردار است یا نه؟ این مسأله از طریق بررسی آثار وی قابل کشف است. همچنین برای اشراف بیشتر در زمینه آشنایی با آثار پدیدآورندگان از پایگاه کتابخانه ملی استفاده شد و آثار منتشره مورد بررسی قرار گرفتند.

جدول ۲. توزیع فراوانی کتاب‌ها بر اساس اعتبار پدیدآورندگان

درصد	فراوانی	اعتبار پدیدآور(ها)
۱/۴	۳	غیر معتبر
۹۸/۶	۲۱۳	معتبر
۱۰۰	۲۱۶	کل

همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، ۲۱۳ عنوان کتاب (۹۸/۶ درصد) کتاب‌ها توسط پدیدآوران معتبر منتشر شده‌اند، تنها ۳ کتاب (۲ درصد) توسط پدیدآورانی منتشر شده‌اند که از اعتبار کمی برخوردار بوده‌اند. بنابراین در زمینه اعتبار پدیدآورندگان، کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان در وضعیت مطلوبی قرار دارند. در ادامه، توزیع فراوانی کتاب‌ها بر اساس وضعیت ناشران در جدول ۳ ارائه شده است. در بررسی اعتبار ناشر نیز، سوابق انتشاراتی ناشر در زمینه انتشار آثار مرجع و آثار تخصصی در خصوص دایره‌المعارف مدنظر بوده است.

جدول ۳. توزیع فراوانی کتاب‌ها بر اساس وضعیت ناشران

وضعیت ناشر	فراوانی	درصد
عمومی	۷۵	۳۴/۷
تخصصی	۱۴۱	۳
کل	۲۱۶	۱۰۰

با توجه به داده‌های جدول ۳ می‌توان دریافت که ۱۴۱ عنوان کتاب (۶۵/۳ درصد) آثار را ناشران تخصصی منتشر کرده‌اند در حالی که در ۷۵ عنوان کتاب (۳۳/۶ درصد)، ناشران عمومی نیز اقدام به انتشار کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان نموده‌اند. در ادامه بررسی اعتبار کتاب‌های مرجع، داشتن منابع و مآخذ اثر نیز مورد ارزیابی قرار گرفت که نتایج حاصل از آن در در جدول ۴ ارائه شده است:

جدول ۴. توزیع فراوانی کتاب‌ها بر اساس منابع و مآخذ

منابع و مآخذ	فراوانی	درصد
ندارد	۱۹۳	۸۹/۴
دارد	۲۳	۱۰/۶
کل	۲۱۶	۱۰۰

همان‌گونه که در جدول ۴ مشاهده می‌شود، تنها ۲۳ عنوان (۱۰/۶ درصد) از کتاب‌ها با ذکر منابع و مآخذ منتشر شده‌اند. این در حالی است که بیش از ۱۹۳ عنوان (۸۹ درصد) از کتاب‌ها یا بدون استفاده از منابع و یا بدون ذکر منابع منتشر شده‌اند. داده‌های جدول ۴ همچنین

نشان‌دهنده این است که در این زمینه، کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان در وضعیت مطلوبی نیستند و این نقطه ضعفی برای این دسته از کتاب‌ها محسوب می‌شود. پرسش دوم: میزان وسعت و کیفیت هر یک از کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان تا چه اندازه‌ای با معیارهای ارزیابی کتاب مرجع کودکان و نوجوانان منطبق است؟ به منظور بررسی وسعت و کیفیت کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان، ۱۲ معیار بررسی شد که عبارتند از: تناسب یا عدم تناسب متن اثر با ویژگی‌های بیان شده در اهداف، رنگی یا سیاه و سفید بودن تصاویر، کیفیت تصاویر (مطلوب یا ضعیف)، محل تصاویر (در محل اصلی یا خارج از محل اصلی)، دارا بودن یا دارا نبودن زیرنویس در تصاویر، روزآمدی تصاویر، رغبت‌انگیز بودن ظاهر کتاب، صفحه‌آرایی، دارا بودن فهرست مطالب (عناوین و فصل‌ها)، و داشتن پانویس. در ادامه هر یک از معیارهای مذکور به صورت مستقل بررسی می‌شوند.

جدول ۵. توزیع فراوانی کتاب‌ها بر اساس متن اثر

درصد	فراوانی	متن اثر
۱/۴	۳	عدم تناسب متن با ویژگی‌های بیان شده در اهداف
۷۰/۴	۱۵۲	تناسب متن با ویژگی‌های بیان شده در اهداف
۲۸/۲	۶۱	عدم بیان هدف
۱۰۰	۲۱۶	کل

همان‌طور که در جدول ۵ مشاهده می‌شود، در ۲۸ درصد موارد هدف کتاب بیان نشده است. در ۷۰/۴ درصد کتاب‌ها، هم هدف کتاب معرفی شده و هم متن آنها با ویژگی‌های بیان شده در اهداف تناسب دارند. این در حالی است که ۱/۴ درصد کتاب‌ها با این که هدف داشته‌اند، متن آنها با ویژگی‌های بیان شده در اهداف تناسب ندارند. اگر این آمار را به درصد کتاب‌های بدون هدف اضافه کنیم، باید گفت که حدود ۲۹/۶ درصد کتاب‌ها در زمینه متن اثر وضع نامطلوبی دارند. همچنین ضرورت استفاده از تصویر به عنوان عامل مهم انتقال و ارتباط اجتناب‌ناپذیر است. به همین منظور، در ارزیابی کتاب‌های مرجع، این مورد نیز مورد ارزیابی قرار گرفت. در این بررسی (جدول ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲) رنگ تصاویر، کیفیت تصاویر، داشتن زیرنویس تصاویر، محل قرار گرفتن تصاویر و بومی بودن تصاویر مورد ارزیابی قرار گرفتند (جدول ۶).

جدول ۶. توزیع فراوانی کتاب‌ها بر اساس رنگ تصاویر^۱

درصد	فراوانی	رنگ تصاویر
۹/۷	۲۱	سیاه سفید
۸۷/۵	۱۸۹	رنگی
۱۰۰	۲۱۶	کل

همان‌گونه که در جدول ۶ مشاهده می‌شود، نزدیک به ۸۷/۵ درصد کتاب‌ها دارای تصاویر رنگی هستند. حدود ۹/۷ درصد نیز تصاویر سیاه و سفید دارند. تعداد ۶ کتاب مرجع یعنی حدود ۲/۸ درصد کتاب‌ها نیز تصویر ندارند. در ادامه در جدول ۷ توزیع فراوانی کتاب‌ها بر اساس کیفیت تصاویر ارائه شده است:

جدول ۷. توزیع فراوانی کتاب‌ها بر اساس کیفیت تصاویر

درصد	فراوانی	کیفیت تصاویر
۴۰/۳	۸۷	کیفیت ضعیف
۵۶/۹	۱۲۳	کیفیت مطلوب
۱۰۰	۲۱۶	کل

با توجه به داده‌های جدول ۷ در بین کتاب‌های مورد بررسی حدود ۵۷ درصد دارای تصاویر باکیفیت بوده‌اند. تصاویر ۴۰/۳ درصد از کتاب‌ها نیز بی‌کیفیت بوده‌اند و همان‌گونه که قبلاً نیز ذکر شد، حدود ۳ درصد از کتاب‌ها فاقد تصویر بوده‌اند. در جدول ۸ وضعیت تصاویر کتاب‌ها از نظر محل قرارگیری آمده است:

جدول ۸. توزیع فراوانی کتاب‌ها بر اساس محل تصاویر

درصد	فراوانی	محل تصاویر
۱۸/۵	۴۰	خارج از محل اصلی
۸۷/۷	۱۷۰	محل اصلی
۱۰۰	۲۱۶	کل

۱. درصدها بر اساس تعداد کتاب‌هایی است که دارای تصویر بوده‌اند.

با توجه به داده‌های جدول ۸ می‌توان نتیجه گرفت که تصاویر حدود ۸۷/۷ درصد از کتاب‌ها در محل اصلی آنها درج شده‌اند، اما تصاویر ۱۸/۵ درصد از کتاب‌ها در محلی خارج از محل اصلی آنها درج شده‌اند. درج شدن تصاویر حدود یک پنجم کتاب‌ها در محلی غیر از محل اصلی نشان می‌دهد که در این زمینه دقت لازم صورت نگرفته است.

جدول ۹. توزیع فراوانی کتاب‌ها بر اساس زیرنویس تصاویر

درصد	فراوانی	زیرنویس تصاویر
۳۶/۱	۷۸	بدون زیرنویس
۶۱/۱	۱۳۲	دارای زیرنویس
۱۰۰	۲۱۶	کل

با توجه به داده‌های جدول ۹، تصاویر حدود ۶۱ درصد از کتاب‌ها دارای زیرنویس بوده‌اند، اما حدود ۳۶ درصد از کتاب‌ها دارای تصاویر فاقد زیرنویس بودند. به عبارت دیگر، بیش از یک سوم کتاب‌ها فاقد زیرنویس بودند. این آمار نشان می‌دهد کتاب‌ها در این معیار، مطلوب عمل نکرده‌اند.

جدول ۱۰. توزیع فراوانی کتاب‌ها بر اساس بومی‌سازی تصاویر

درصد	فراوانی	بومی‌سازی تصاویر
۱۴/۲	۲۱	از نسخه اصلی اثر است
۸۵/۸	۱۲۷	از نسخه اصلی اثر نیست
۱۰۰	۱۴۸	کل

با توجه به داده‌های جدول ۱۰، تعداد کل کتاب‌های ترجمه‌ای و تألیفی که دارای تصویر بوده‌اند برابر با ۱۴۸ کتاب بود. تصاویر ۱۴/۲ درصد از این کتاب‌ها از اثر اقتباس شده است. در معیار روزآمدی اثر، ملاک محققان، تغییرات ایجاد شده در مطالب، تصاویر، نقشه‌ها، داده‌های آماری و... بوده است. جدول ۱۱ داده‌های آماری این بخش را نشان می‌دهد:

جدول ۱۱. توزیع فراوانی کتاب‌ها بر اساس روزآمدی اثر

روزآمدی اثر	فراوانی	درصد
روزآمد نیست	۱۴۸	۶۸/۵
روزآمد است	۶۸	۳۱/۵
کل	۲۱۶	۱۰۰

همان‌گونه که در جدول ۱۱ دیده می‌شود، تنها ۳۱/۵ درصد از کتاب‌های مورد بررسی روزآمد بوده‌اند در حالی که ۶۸/۵ درصد دیگر روزآمد نبودند. باید گفت که انتشار کتاب‌هایی که روزآمد نیستند، برای ناشران کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان نقطه ضعف قابل توجهی به شمار می‌رود.

جدول ۱۲. توزیع فراوانی کتاب‌ها بر اساس کیفیت ارائه^۱

معیارهای کیفیت ارائه	فراوانی	درصد
رغبت‌انگیز بودن چاپ و ظاهر کتاب	۱۶۵	۷۶/۴٪
صفحه‌آرایی	۵۹	۲۷/۳٪
فهرست مطالب داشتن (عنوان و سرفصل‌ها)	۱۶۴	۷۵/۹٪
داشتن پانویس	۱۶	۷/۴٪
هیچ کدام	۱۰	۴/۶٪

همان‌گونه که در جدول ۱۲ دیده می‌شود، ۷۶/۴ درصد از کتاب‌های بررسی شده ظاهر و چاپ رغبت‌انگیز داشتند. ۷۵/۹ درصد نیز دارای فهرست مطالب بودند، اما تنها ۴۰/۷ درصد آن‌ها دارای فهرست زیرفصل‌ها نیز بودند. ۲۷/۳ درصد از آثار با صفحه‌آرایی هنری نموده بودند. متأسفانه در ۴/۶ درصد از آثار هیچ کدام از معیارهای جدول ۱۲ رعایت نشده بود. پرسش سوم: از میان کتاب‌های مرجع تألیفی و ترجمه‌ای کودکان و نوجوانان کدام یک بیشترین مطابقت را با معیارهای کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان دارند؟ برای پاسخ به پرسش سوم ابتدا کتاب‌های تألیفی، ترجمه‌ای و تألیفی - ترجمه‌ای از منظر معیارهای کلی (اعتبار، وسعت و کیفیت) مقایسه شد:

۱. از آنجا که در برخی از کتاب‌ها بیش از یک شاخص رعایت شده بود، بنابراین جمع کردن فراوانی‌ها و درصد‌های جدول فوق بی‌معنا بود.

جدول ۱۳. رتبه‌های کتاب‌های مرجع از نظر معیارهای کلی تألیفی، ترجمه‌ای و تألیفی-ترجمه‌ای

نوع اثر				معیارهای اعتبار			
کلی		تألیف-ترجمه		ترجمه		تألیف	
۲۱۳	٪۹۸.۶	۱۳	٪۱۰۰	۱۴۱	٪۹۵.۲	۵۹	معتبر بودن پدیدآور
۱۴۱	٪۶۵.۳	۱۰	٪۷۶.۹	۹۹	٪۵۱.۶	۳۲	تخصصی بودن ناشر
۲۳	٪۱۰.۶	۰	٪۰.۰	۲	٪۳۳.۹	۲۱	وجود منابع و مآخذ
۲۱۶		۱۳		۱۴۱		۶۲	کل

با توجه به داده‌های جدول ۱۳ مشاهده می‌شود که مؤلفه اعتبار پدیدآورندگان تقریباً در همه کتاب‌ها رعایت شده بود. در مؤلفه تخصصی بودن ناشر، کتاب‌های ترجمه‌ای نسبتاً خوب عمل کرده بودند ولی در کتاب‌های تألیفی و ترجمه‌ای ناشران تخصصی بیشتر باید فعالیت می‌داشتند. برای بررسی تفاوت بین ۳ نوع کتاب (تألیفی، ترجمه‌ای و تألیفی-ترجمه‌ای) در شاخص‌های مطابقت متن اثر با هدف، کیفیت تصاویر، روزآمدی اثر و کیفیت ارائه، جدول ۱۴ قابل ارائه شده است:

جدول ۱۴. بررسی نوع تفاوت در زمینه وسعت و کیفیت بین سه نوع کتاب (تألیفی، ترجمه‌ای و تألیفی-ترجمه‌ای)

نوع اثر				معیارهای وسعت و کیفیت				
کلی		تألیف-ترجمه		ترجمه		تألیف		
۱۵۲	٪۷۰.۴	۱۰	٪۴.۶	۸۲	٪۳۸.۰	۶۰	٪۲۷.۸	تناسب متن با ویژگی‌های بیان شده در اهداف
۱۸۹	٪۹۰.۰	۱۳	٪۱۰۰	۱۲۹	٪۹۱.۵	۴۷	٪۸۳.۹	وجود تصاویر رنگی در اثر
۱۲۳	٪۵۸.۶	۱۲	٪۹۲.۳	۷۲	٪۵۱.۱	۳۹	٪۶۹.۶	وجود تصاویر با کیفیت مطلوب
۱۷۰	٪۸۱.۰	۱۱	٪۸۴.۶	۱۱۸	٪۸۳.۷	۴۱	٪۷۳.۲	درج تصاویر در محل مناسب
۱۳۲	٪۶۲.۹	۱۳	٪۱۰۰	۸۹	٪۶۳.۱	۳۰	٪۵۳.۶	وجود زیرنویس برای تصاویر
۶۸	٪۳۱.۵	۵	٪۳۸.۵	۱۲	٪۸.۵	۵۱	٪۸۲.۳	روزآمدی اثر
۱۶۵	٪۷۵.۹	۱۳	٪۱۰۰	۱۰۳	٪۷۲.۳	۴۹	٪۷۹.۰	رغبت‌انگیز بودن ظاهر و چاپ کتاب
۵۹	٪۲۰.۴	۸	٪۶۱.۵	۳۸	٪۲۴.۱	۱۳	٪۲۱.۰	صفحه‌آرایی
۱۶۴	٪۷۶.۹	۱۰	٪۷۶.۹	۱۲۴	٪۸۷.۹	۳۰	٪۵۱.۶	دارا بودن فهرست مطالب (عناوین و سرفصل‌ها)
۱۶	٪۷.۴	۱	٪۷.۷	۱۰	٪۷.۱	۵	٪۸.۱	پانویس داشتن
۲۱۶		۱۳		۱۴۱		۶۲		کل

جدول ۱۴ بیانگر معیارهایی است که در کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان به‌لحاظ وسعت و کیفیت رعایت شده است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود، درج تصاویر در محل مناسب، روزآمدی اثر، صفحه‌آرایی، دارا بودن فهرست مطالب و دارا بودن پانویس از مواردی بودند که در هر سه نوع کتاب‌های تألیفی، ترجمه‌ای و تألیفی ترجمه‌ای به خوبی رعایت نشده بود. ولی در مجموع، کتاب‌های تألیفی و تألیفی ترجمه‌ای نسبت به کتاب‌های ترجمه‌ای از کیفیت بیشتری برخوردار بودند.

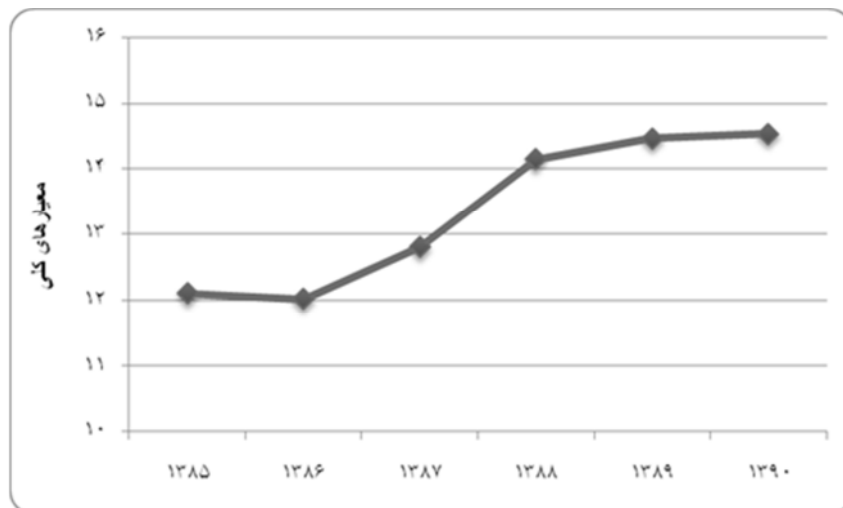
نتیجه‌گیری

همان‌گونه که محمدی (۱۳۸۹) بیان می‌کند، بیش از نیمی از جمعیت کشور را کودکان و نوجوانان بین ۴ تا ۱۹ سال تشکیل می‌دهند. این امر، بیانگر اهمیت آگاهی از ذوق، روحیات و علایق این گروه سنی است. «کتاب‌های ادبیات کودکان و نوجوانان تا زمانی که متناسب با ویژگی‌های سنی، احتیاجات، علاقه‌مندی‌ها، و تصورات آنها تهیه شده باشد از بهترین و مؤثرترین وسایل، برای پرورش افکار و عواطف آنها به حساب می‌آیند» (محمدی، ۱۳۸۹). اعتبار، وسعت و کیفیت آثار، سه مؤلفه مهم برای رسیدن به این منظور است. برای ارزیابی این سه مؤلفه، پژوهش حاضر ارزیابی کتاب‌های مرجع فارسی چاپی تألیفی، ترجمه‌ای و تألیفی-ترجمه‌ای کودکان و نوجوانان از نظر اعتبار، وسعت و کیفیت را در دستور کار خود قرار داد. یافته‌ها در مجموع نشان داد که هیچ کتاب تألیفی - ترجمه‌ای را نمی‌توان یافت که کمتر از ۶ معیار از معیارهای مربوط به وسعت و کیفیت را داشته باشد، این در حالی است که در سایر کتاب‌ها این وضعیت وجود نداشت. اغلب کتاب‌های تألیفی دارای ۷ یا ۸ معیار از معیارهای مربوط به وسعت و کیفیت بودند.

همچنین، در کل می‌توان نتیجه گرفت که کتاب‌های تألیفی-ترجمه‌ای بیشتر از سایر کتاب‌ها معیارهای مورد نظر پژوهش حاضر را رعایت کرده بودند و این در حالی است که تعداد کتاب‌های تألیفی-ترجمه‌ای تنها ۶ درصد از کل کتاب‌ها را در این ۶ سال تشکیل می‌داد. کتاب‌هایی که بیشترین معیارها را مراعات کردند عبارت بودند از: دایره‌المعارف جدید مدرسه (محراب قلم، ۱۳۹۰)، پست‌اندازان ایران، گربه‌سانان (کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۸۹)،

فرهنگ‌نامه دایناسورها، شناخت‌نامه دایناسورهای ایران و جهان (نشر پلائی، ۱۳۸۹)، حیات وحش ایران، مهره‌داران (نشر پلائی، ۱۳۸۸). همچنین ضعیف‌ترین کتاب‌ها از نظر معیارهای کلی (عمومی) عبارت بودند از: فرهنگ مصور کودکان و نوجوانان (نشر پیوسته، ۱۳۸۶)، فرهنگ محصل (نشر صیانت، ۱۳۸۹)، فرهنگ معاصر دانش‌آموز (فرهنگ معاصر، ۱۳۸۸)، فکر می‌کنید چرا ماهواره‌ها امواج مخابراتی می‌کنند (عروج اندیشه، ۱۳۸۷)، دنیای من (وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۸۵)، فرهنگ‌نامه کودکان و نوجوانان (شورای کتاب کودک، ۱۳۸۶).

بدین ترتیب، می‌توان گفت که معیارهای ارزیابی در تعداد زیادی از کتاب‌ها به صورت کاملاً مطلوبی رعایت نشده است که این مسأله با یافته‌های پیشینه‌های موجود در این زمینه از جمله سلیمانی و پریخ (۱۳۸۲) و کرن^۱ (۱۹۹۹) همسو نیست. به علاوه، در پژوهش‌هایی مانند فراشباشی آستانه و فتاحی (۱۳۸۷) و کمپل^۲ (۱۹۹۷) کاملاً خلاف یافته‌های این پژوهش به دست آمده است یعنی به این نتیجه رسیده‌اند که اکثر معیارها رعایت شده است. با این حال، پس از بررسی‌های انجام شده در نهایت می‌توان گفت که سیر کیفیت کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان به شرح نمودار ۲ است:

نمودار ۲. روند اعتبار، وسعت و کیفیت طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰

1. Kern 2. Campbell

همان‌گونه که در نمودار ۲ مشاهده می‌شود، معیارهای عمومی به صورت کلی طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ تقریباً یک سیر صعودی داشته‌اند.

پیشنهادها

با توجه به نتایج پژوهش، پیشنهادهایی برای ارتقاء سطح کیفی کتاب‌های کودک و نوجوان ارائه می‌شود:

۱. توجه ناشران به چاپ کتاب‌هایی که مطالب و تصاویر آن مطابق با موازین شرعی اسلامی باشد، که حتی در بعضی موارد مجبور به تغییر تصاویر کتاب نباشند (بومی‌سازی شده باشند). بر اساس آمار به دست آمده ۸۳ درصد از آثار ترجمه شده، دارای تصاویر اصل اثر نبودند و این ضعف کتاب‌های مرجع ترجمه شده را نشان می‌دهد.
۲. تلاش ناشران در دیجیتال‌سازی کردن کتاب‌های مرجعی که از لحاظ کیفیت ساختاری و محتوایی به حد قابل قبولی رسیده‌اند.
۳. بر اساس نتایج پژوهش و با توجه به عدم روزآمدی کتاب‌ها، ناشران باید به چاپ کتاب‌های به روز و جدید توجه ویژه‌ای کنند.
۴. توجه ناشران به اختصاص یک صفحه شرح حال برای نویسندگان ایرانی و غیرایرانی حائز اهمیت است. این پیش‌بینی به خصوص در مورد نویسندگان غیرایرانی اهمیت بیشتری دارد چرا که از این طریق به پژوهشگران این حوزه در شناسایی نویسندگان خارجی این حوزه یاری می‌رساند.
۵. با توجه به ضعف در تصاویر به ویژه تصاویر رنگی، ناشران باید به چاپ کتاب‌های متنوع با تصاویر رنگی و با کیفیت توجه کنند.
۶. پیشنهاد می‌شود که ناشران به درج نام نویسندگان اروپایی به طور صحیح و مستند در شناسنامه کتاب‌های منتشر شده توجه کنند.
۷. پیشنهاد می‌شود که استاندارد منسجمی جهت ارائه معیارهای کتب مرجع تدوین شود و نیز آیین‌نامه‌ای برای نشر کتاب‌های مرجع کودک و نوجوان برای ناشران و مؤلفان کتاب‌های کودک و نوجوان تهیه گردد.

منابع

- ایمن، لیلی؛ میرهادی، توران و دولت‌آبادی، مهدخت (۱۳۵۷). *گذری در ادبیات کودکان*. تهران: شورای کتاب کودک.
- حجازی، بنفشه (۱۳۷۷). *ادبیات کودک و نوجوان: ویژگی‌ها و جنبه‌ها*. تهران: روشنگران؛ مطالعات زنان.
- سلیمانی، محمد و پریخ، مهری (۱۳۸۴). ارزیابی کتاب‌های مرجع چاپی و تخصصی کتابخانه‌های دانشگاه فردوسی مشهد از نظر روزآمدی، اعتبار، جامعیت و تعادل موضوعی. *فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۸(۱)، ۹-۳۲.
- علیجانی، رحیم (۱۳۸۸). *خدمات مرجع و اطلاع‌یابی: از نظریه تا عمل*. تهران: چاپار.
- فراشباشی آستانه، محبوبه و فتاحی، رحمت‌ا. (۱۳۸۷). بررسی میزان رعایت معیارهای ساختاری منابع مرجع چاپی فارسی، اطلاع‌رسانی و کتابداری. *فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۱۱(۱)، ۸۱-۱۰۲.
- محمدی، مهدی (۱۳۸۹). *بررسی مفاهیم دینی در کتاب‌های داستانی کودکان و نوجوانان در ایران بین سالهای ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۵*. رساله دکتری، دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات، تهران.
- مرادی، نورا. (۱۳۸۳). *مرجع‌شناسی: شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع*. تهران: فرهنگ معاصر.
- نورتون، دونا و نورتون، سارا (۱۳۸۰). *شناخت ادبیات کودکان: گونه‌ها و کاربردها از روزنه چشم کودک*. دو جلدی، ترجمه منصوره راعی و دیگران، تهران: قلمرو.

References

- Campbell, G. R. (1997). From a Binder's Point of View: Some Advice for Independent, Desktop Publisher. *New Library Science*, 16 (1) 5-6.
- Hunt, P. (1999). *Understanding Children's Literature*. New York; London: Routledge.
- Kern, K. (1999). New Directions in Library Binding: A Conference Report. *Library Collections, Acquisitions, and Technical Services*, 23 (4), 451- 8.

به این مقاله این‌گونه استناد کنید:

نوروزی، یعقوب و فلسفین، سکینه (۱۳۹۴). بررسی کتاب‌های مرجع فارسی چاپی کودکان و نوجوانان منتشره بین سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۸۵ از نظر اعتبار، وسعت و کیفیت. *تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی*، ۲۱(۲)، ۳۲۵-۳۳۹.